

"הילכו שנים יחדיו, בלתי אם נועדו?" (עמוס, ג:ג) – אליעזר נוביק

נהרות של דיו נשפכו ואינספור קולמוסים נשתברו על פתרון הקושיה הגדולה המעסיקה את הוגי ומדעני המדינה הישראליים מזו תקופה ממושכת: כיצד, והאם, ניתן ליישב את הסתירה המהותית באופייה של ישראל, ולהושיב בכפיפה אחת את אופייה היהודי ואופייה הדמוקרטי. איני יודע אם נותר דבר מה לחדש בשאלה זו, לפחות מצדה התיאורטי (דוגמת הטוענים כי במדעי המדינה ככלל לא נותר דבר לחדש – או אלו המגדילים לומר כי מאז אפלטון ואריסטו נותרו לנו הערות שוליים ונגזרות בלבד) – ואכן, כיום השאלה באה לידי ביטוי בעיקר בפן האקטואלי, כאשר צעדים ממשלתיים ותופעות חברתיות נתפסות כמשליכים על המאזן הדתי-דמוקרטי של מדינת ישראל. קשה למנות את כמות הפעמים, רק בשנים האחרונות, בהן השתמשו פוליטיקאים או ידוענים במושגים דוגמת 'קץ הדמוקרטיה' או 'פגיעה בזהותה היהודית של ישראל'.

אך עצימות השיח והמקום המרכזי שהוא תופס בפוליטיקה היום, עשויים להשכיח מאיתנו אמת היסטורית פשוטה: הפער שבין הזהויות לא תמיד נחשב לסתירה. בחתימה על מגילת העצמאות, הכריזו חברי מועצת העם על מדינת ישראל בתור מדינה יהודית ודמוקרטית (כאשר המילה דמוקרטית אינה מופיעה במפורש, אך משתמעת ללא ספק מן תוכן המגילה) ללא דאגה ניכרת. אם אכן היה מדובר בסתירה מהותית, היה ראוי שיפנו אליה מעט תשומת לב או אף פסקה או שתיים, לא כן? ואכן, לאורך העשורים הראשונים לקיום המדינה ממשלות קמו ונפלו על מחלוקות בענייני דת (מחינוך ממלכתי ועד טקסים בשבת), וסוגיות לאומיות כגון חוק השבות וסוגיית 'מיהו יהודי' העסיקו את המערכת הפוליטית – אבל תמיד נחשבו כסוגיות הנמצאות בתוך המערכת הדמוקרטית, ולא כאלו שסותרות אותה מן היסוד.

למעשה, שני היסודות לא רק נחשבו כלא-סותרים, אלא נתפסו כנובעים זה מזה. בתוספתיות הדרגתית לאורך הדורות, מעת שיצר משה מערכת שרים לקבלת תלונות ושאלות מכלל העם, ושהטיל הגבלות (כלכליות, צבאיות ומוסריות) על המלך, ומעת שחיו בני ישראל בתודעת 'איש הישר בעיניו יעשה' תוך אחריות שבטית הדדית, ומעת שמלכי יהודה השונים קיבלו על עצמם (לרוב) את מרות הנביאים, ומעת שהוספו מאות ספסלים לבית המדרש ביבנה תוך החלשת שושלת הנשיאים, הכילה היהדות בתוכה יסודות דמוקרטיים. הדבר בא לידי ביטוי בקהילות הגולה בכל תפוצות ישראל, כאשר מרביתן התנהלו בצורה שוויונית וליברלית ביותר ביחס לסביבה בה הן התקיימו. לבוני היישוב היהודי החדש בארץ ישראל היה ברור כי המוסדות הציבוריים יהיו בעלי זהות דמוקרטית – גם כנובע מן מסורת הקהילות, גם בהשראת בריטניה המנדטורית, וגם בשל ההבנה הפשוטה כי יהודי העולם המהגרים נמשכים לדמוקרטיות (כאשר רוב מוחלט מבין היהודים המהגרים ממזרח אירופה פנה למדינות דמוקרטיות והקים בהן קהילות לתפארת). כלומר, הדמוקרטיה נובעת מתוך יסודות היהדות, והיהדות פורחת ביותר במסגרת הדמוקרטית. עבור יהודים לאורך ההיסטוריה, שזורים השניים זה בזה באופן משמעותי.

אז מה נשתנה בתפיסתנו, ומתי חל הפיצול התיאורטי בין השניים? מתי החלו יהודים לתפוס את המציאות ככזו שאינה מסוגלת להכיל את שני היסודות? מעקב אחר תולדות השיח יוביל אותנו בעיקר אל תקופה בת 15 שנה, 1967 עד 1982. תקופה זו הייתה תקופה של הקצנה ניכרת – הקצנה במציאות הישראלית (ארבע מלחמות ושטחים חדשים), הקצנה רעיונית ופוליטית (מהמהפך ועד גוש אמונים ו'שלום עכשיו'), והקצנה עולמית ככלל (שבר חברתי במערב, משבר כלכלי ומעבר מתקופת הרווחה לתקופה הניאו ליברלית). ההקצנה הובילה רבים להתמקד בנקודות החיכוך, ולנסות לקבוע סדרי עדיפויות בהתנגשויות בין שני היסודות. על פי פרופ' אליעזר שביד, הדבר נבע גם משינויים במודל הדמוקרטי הישראלי: ממודל ששאף להידמות לדמוקרטיה הפרלמנטרית הבריטית, החלו הישראלים לשאוף להידמות יותר לדמוקרטיה האינדיווידואלית האמריקאית. מטבע הדברים, גרם שינוי זה לשינויים מרחיקי לכת בהתנהלות החברה (שינוי של האתוס המשותף), הפוליטיקה (היווצרות מחנות מובהקים יותר) והמשפט (בואכה המהפכה המשפטית); פירוק אינדיווידואלי זה השפיע בעיקר על הצד החילוני-שמאלי, אשר החל לבחון מחדש את מקומו בתוך מסגרת יהודית לא קיבוצית. או השואפת לקולקטיביות.

עם זאת, לא רק המודל הדמוקרטי השתנה – גם היהדות השתנתה. היהדות אינה קבוע נצחי הנותר במקומו לאורך כל הדורות, אלא מורכבת באופן תדיר מן החוויה היהודית הקולקטיבית שחווים מאמיניה ברחבי העולם, ומושפעת מן חווית ההיסטוריה והווה. בחינת התפיסות היהודיות של המגזרים השונים בישראל תעלה כי כולם השתנו באופן משמעותי, כל אחד בדרכו – ותהליך שינוי זה איננו תופעה חדשה. הדמוקרטיה נותרה שזורה ביהדות לאורך שינויים היסטוריים אדירים, ואף היהדות ברובה לא נרתעה מהשינויים וההתקדמות שעברה הדמוקרטיה, ובפרט במאות השנים האחרונות. גם אם נוצרה אשליה בדבר סתירה בין השניים, אין צורך להיבהל: כמו בכל אשליה צריך להסיט את מבטנו מעט ולהסתכל מפרספקטיבה אחרת ורחבה יותר, המכילה את התהליכים ארוכי הטווח, כדי להבין את הצורה האמיתית של פני הדברים ואת היסודות שבבסיס. היהדות אמנם עוברת שינויים היסטוריים אדירים במאות האחרונות עקב עליית הציונות והמודרנה, אך יסודותיה נותרו איתנים; ואף הדמוקרטיה משתנה ומתרחבת, אך מהותה כשלטון הנובע מן העם ומזהות אנשיו – לא השתנתה.

ועל כן ניתן להניח את דעתנו ולא לחשוש בפני הפחדות שונות ואיומים: מדינת הלכה אנטי-דמוקרטית לא תוכל לשרור פה, וכך גם לא מדינת כל-אזרחיה אנטי-דתית. בספרו של ד"ר ברוך כהנא, 'זאוס, פרומתאוס ואלוקים', מוצג מודל פסיכולוגי-היסטורי לתרבות המערב, ובמרכזו מאבק תמידי בין הרוח ההומניסטית, בדמותו של פרומתאוס, לבין הרוח התאיסטית-מרותנית, בדמותו של זאוס. כאשר זאוס דומיננטי פרומתאוס פורץ החוצה; וכאשר פרומתאוס משמיד את זאוס, זאוס נוצר מחדש בתוכו הוא, ומופיע מחדש בעולם. כך גם בשאלה היהודית-דמוקרטית: כמו גלגל חוזר בעולם, הדמוקרטי והיהודי ינבעו זה מתוך זה. אף אם למראית עין (גרידא) יכלה הפן היהודי את הפן הדמוקרטי לחלוטין, תוך זמן לא רב ינבע הפן הדמוקרטי מחדש מתוכו הוא; ואם יהפוך הפן הדמוקרטי לדומיננטי, הדבר

ישמש כר פורה להתחזקות מחודשת של הפן היהודי. כמו גלגל חוזר בעולם, יאבקו השניים זה בזה עד כלות וללא ניצחון, לפחות עד עלות השחר, עת יקרא בשם ישראל.